

Darab Ágnes (1959) klasszika-filológus, tanszékvezető egyetemi docens (ME Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék). Érdeklődési területe az irodalom és a társ-művészetek, fő kutatási területe az idősebb Plinius *Naturalis historiája*.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Marsyas és Apollo: két paradigma* (2015/2).

„Az isteni Augustus balszerencségei”

Idősebb Plinius: *Természetrész VII. 147–150*

Darab Ágnes

Idősebb Plinius a *Természetrész (Naturalis historia)* VII. könyvének tartalomjegyzékében ezzel a címmel látta el azokat a fejezeteket, amelyek Róma első császárnak életútját foglalják össze (147–150): *adversa divi Augusti* – az isteni Augustus balszerencségei. A négyfejezetnyi szöveg tartalma nem is cáfol rá a császári életrajzot már eleve minősítő summázatra: a leírás Augustus köz- és magánéletének igen részletes, azonban kizárólag – még a sikerei esetében is – csak a balszerencsés epizódjait taglalja. Rudolf Till nem véletlenül jellemzi az egész leírást olyan szöveggé, mint amelyik Augustus sikeres életének és nagyszerű tetteinek éppen az ellentettjeként hat.¹ Ez az anti-*Res gestae divi Augusti*nak is nevezhető császáreléletrajz minden szempontból unikum az antik irodalomban. Nemcsak maradéktalanul szembemegy a Plinius koráig töretlenül csillogó Augustus-portréval,² hanem maga konzekvensen és kizárólagosan sötét színével páratlanul egyoldalú képet fest a princeps életéről. Továbbá olyan mértékben nyújt betekintést a császár magánéletébe, amely ugyancsak egyedi történeti forrássá teszi. Augustus életművét és annak emlékezetét – a szöveges emlékeknél maradvány – a *Res gestae*vel, valamint Tacitus, Suetonius és Cassius Dio történeti munkáival szokás illusztrálni, amely források egyszersmind a mai napig konstruálják is azt. Ebből az emlékezetkonstrukcióból rendre hiányzik a *Természetrész* Augustus-portréja, amelyet ezért is indokolt itt teljes terjedelmében idézni:

147. *Az isteni Augustus esetében is, akit az egész emberiség ebbe a kategóriába sorol, amennyiben mindent alaposan szemügyre veszünk, az emberi sors nagy fordulataira találunk: a nagybátyja elutasította a jelölését a lovasság parancsnoki posztjára, és az ő pályázatával szemben Lepidusét preferálta; a proskripciók miatt gyűlölet vette körül; a triumviratusban a legalávalóbb polgárokkal társult, és még csak nem is egyenlő arányban, hanem Antonius hatalmi túlsúlyával.* 148. *Azután ott van a betegsége, amit a philippi csatában szedett össze: menekült, három napon át rejtőzködött egy mocsárban, és (miként Agrippa és Maecenas megvallja) eközben megbetegedett és a vízkórtól felpuffadt. Ott van a szicíliai hajótörés és ott is a bujkálás, ismét, egy barlangban; aztán az, amikor a hajói az ellenséges flotta üldözésétől szorongatva menekültek, ő pedig könyörgött Proculeiusnak, hogy ölje meg; a perusiai viszálykodás gondja, az actiumi csata okozta izgalom, hogy a pannoniai háborúban kizuhant egy toronyból.* 149. *Annyi katonai lázadás, annyi veszedelmes testi betegség; Marcellus gyanús fogadalmi, Agrippa szégyenletes eltávolítása, annyi titkos terv, amellyel az életére törtek. Gyermekeinek halála, amit neki róttak fel, és a gyász, amely emiatt még fájdalmasabb volt; leánya házasságtörése és lelepleződött terve, amelyet apja meggyilkolására készített elő; mostohafiának, Nerónak a sértő visszavonulása; egy másik házasságtörés, ezúttal az unokájáé. Mindehhez járult még sok egyéb baj: a zsold hiánya, az illyr lázadás, a rabszolgák besorozása, az ifjú polgárok hiánya, járvány Rómában, éhínség Itáliában, az elhatározása, hogy meghal, és a négy napos böjt, amely testét a halál küszöbére juttatta.* 150. *Mind-ezek mellett ott volt Varus csatavesztése, uralkodói fenségének gyalázkodó kigú-*

nyolása; *Postumus Agrippa elűzése az adoptálása után, és a száműzését követő vágyódás utána, majd egyrészt a Fabiusra terelődött gyanú, hogy a titkot elárulta, másrészt feleségének és Tiberiusnak a mesterkedései, amelyek miatt élete végén a legtöbbet gyótródott. Összességében ez az isten – akiről nem tudnám megmondani, hogy az eget megszerezte vagy inkább kiérdemelte – úgy távozott az életből, hogy egyik ellenségének a fiát hagyta hátra örököséként.*

A négy fejezet magába sűriti Augustus teljes pályafutását: időkeretét a császár első politikai szerepvállalása (*magister equitum*), majd a halála képezi (a szöveget lezáró utolsó szó: *excessit*), tehát a Kr. e. 44-től Kr. u. 14-ig terjedő időszakot foglalja magába. Pontosabban mindkét esetben – megadva ezzel egyben az egész leírás fő szólamát – a pálya kezdetének és végének a kudarca fogja keretbe. Octavianus a lovassági parancsnoki (*magister equitum*) posztra Kr. e. 44-ben pályázott, de azt Caesar Lepidusnak juttatta – a biográfia első szava az elutasítás (147: *repulsa*) sérelmére utal. Augustus a megszerzett uralmat lezárni sem tudta megnyugtatóan, mert a sorozatos családi tragédiák miatt kénytelen volt megnevezni utódjaként azt a Tiberiust, akinek az apja, Tiberius Claudius Nero a perusiai háborúban Lucius Antonius oldalán harcolt, később pedig Sextus Pompeiusén, vagyis Augustus ellenfeivel (150: *herede hostis sui filio excessit*).

Az ebbe a keretbe foglalt szöveg alapvetően két részből épül fel, amelyeknek az eseményei Augustus pályájának két csomópontja köré csoportosulnak: a hatalom megszerzése, majd átörökítése.³ Ez a magyarázata annak, hogy a kezdet és a vég adta kereten belül az életút eseményei nem követik maradéktalanul a történelmi kronológia szerinti sorrendet. A 147–148. fejezetek a hatalomszerzés történetét foglalják össze. Az eseménytörténet aszerint halad, ahogy Augustus a köztársaságiak leverése után, és ezzel párhuzamosan, ettől elválaszthatatlanul, megszabadulva a triumvireknek, elsősorban Antoniusnak alávetett helyzetétől, lépésről lépésre megszerzi a hatalmat: Philippitől Actiumig (148: *Philippensi proelio... sollicitudo Martis Actiati*). A 149–150. fejezetek eseményei – közvetlenül vagy közvetve – a megszerzett hatalom átörökítését, az utódlás kérdését érintik. Az összeesküvések, gyanakvások, megromlott baráti és rokoni kapcsolatok, és nem utolsósorban a kiszemelt utódok halála, mindezek felsorolása azt szolgálja, hogy Augustus uralkodásának a dinasztikus nehézségeit állítsa előtérbe. Ennek a résznek az eseménytörténeti pilléreit Augustus lányának, Iuliának a házasságai alkotják Marcellusszal, majd Agrippával, végül Tiberiusszal.⁴ Ebben a narratív megoldásban egyben az is kifejezésre jut, hogy a császáreltérzot záró két fejezetben az előző kettőhöz képest is nagyobb betekintést kapunk a princeps magánéletébe, amelynek minden lépése zátonyra fut. Ennek a kudarcorozatnak a betetőzése az egykori ellenség fiának, az adoptált Tiberiusnak a kényszerű hatalomra juttatása (150: *suprema eius cura*).

A szöveg tónusát alapvetően az érzelemmentes felsorolás jellemzi. Kitaratóan és a szubjektív vélemény- vagy érzelemnyilvánítást mellőzve sorolja az eseményeket. Ez a fajta narratíva már önmagában az objektivitás látszatát hivatott kelteni. Erre azonban nemcsak a feltűnően egyoldalú, vagyis csak a kudarcokat soroló tartalom cáfol rá, hanem az elhallgatások

vagy a félig elbeszélések, sőt olykor átírások is. Rögtön az Augustus-vita elején Plinius a lovassági parancsnoki cím elnyerésének kudarcát említi, azt azonban nem, hogy Caesar 44-ben nemcsak elutasította Octavianust, hanem ugyanakkor ki is jelölte őt mint aki a következő évben majd betölti ezt a pozíciót.⁵ Hasonlóképpen jár el a szerző a Philippinél történetekkel. Csak Augustus meneküléséről (*fuga*), bujkálásáról (*latebra*) és betegségéről (*Philippensi proelio morbi... triduo in palude morbi*) ír, és mindeközben szót sem ejt arról, amit szinte minden történetíró megörökített: a csodás megmeneküléséről. Ugyanis amikor Brutus serege elfoglalta a táborát, Octavianus sátrát üresen találták, mert egy álom sugallatára már elhagyta.⁶ Továbbá Augustus nem a pannoniai háborúban szenvedett balesetet, hanem a dalmatiai hadjáratban, és nem toronyból zuhant ki, hanem egy híd beomlása közben sérült meg.⁷ Ennek az esetnek a pliniusi, deheroizáló előadása teljesen egyedül áll a források között. Tendenciózus voltát, Augustus katonai sikertelenségét már-már a komikumig torzító elbeszélésmódját kellőképpen megvilágítja ugyanennek az epizódnak Appianosnál olvasható – ugyanúgy, csak ellentétes előjellel tendenciózus – előadása, amelyben Augustus a rettenthetetlen bátorság Héraklést megidéző példájaként áll előttünk. Miként Augustusnak egyébként közismert, azonban Plinius leírásában feltűnően gyakran hangoztatott betegségei,⁸ illetve gyenge egészsége is egy minden tekintetben szerencsétlen ember portréjának a megrajzolását szolgálják.

Ahogy a pannoniai baleset pliniusi elbeszélése már-már a fikció kategóriájába utalható, a narratívának vannak egyéb pontjai is, amelyek más forrásban egyáltalán nem szerepelnek. Ilyen a menekülő Octavianus könyörgése a köztisztületben álló politikushoz és barátához, Proculeiushoz, hogy ölje meg őt (148), valamint az öngyilkossági kísérlete (149). Ilyen az utalás arra, hogy az Augustustól kivételesen kedvelt és a nép körében is igen népszerű Marcellus a császár hatalmára tört volna (149).⁹ A történetírók számos római polgár nevét megörökítették, akik merényletet terveztek Augustus ellen, de egyetlen forrás sem említi Iuliát egy apja elleni merénylet kitervelőjeként.¹⁰

Miként a *Res gestae* olyannak teremti meg Augustus uralkodásának emlékeztétét, amilyennek a princeps láttatni akarta, úgy Plinius Augustus-portréjának az egyoldalú, csak a negatívumokat láttató volta is szándékoltan nyomasztó képet fest Róma első császáranak egyébként ragyogónak feltüntetett életútjáról. Olyat, amely nemcsak a princeps *virtusaival*, hanem uralkodásának tradicionálisan új aranykorként aposztrofált minősítésével is éles ellentétben áll.¹¹

A töretlenül ragyogó augustusi monumentumon megjelenő első repedések Plinius idős kortársának, Senecának a leírásában mutatkoznak meg, majd Tacitus és Suetonius történeti munkáiban. Bár Suetonius egész listáját sorolja fel az Augustust ért szerencsétlenségeknek,¹² Tacitus pedig a császár karrierének inkább a sötét oldalát mutatja meg,¹³ összességében azonban nem az egyoldalúság, és főként nem az egyoldalúan negatív portré jellemzi előadásukat. Plinius Augustus-portréjának legközelebbi párhuzama kétségtelenül Seneca leírása,¹⁴ amely a császár köz- és magánéletének szintén csak a nehézségeit taglalja. Azonban Seneca előadása nem kudarcok sorozatáról szól, hanem Augustus – és valamennyi nagy hatalommal rendelkező ember – életének arról a terhéről, hogy életútja a

legkülönbébb nehézségek megoldásának láncolatából áll. Így Augustusé is, aki mihelyt megoldott egy konfliktust, már adódott is a következő. Seneca a princeps uralkodásának legnagyobb próbatételeit pedig moralizáló kontextusban foglalja össze, annak a példázataként (*exemplum*aként), amit az egész fejezet tételmondata így összegez:

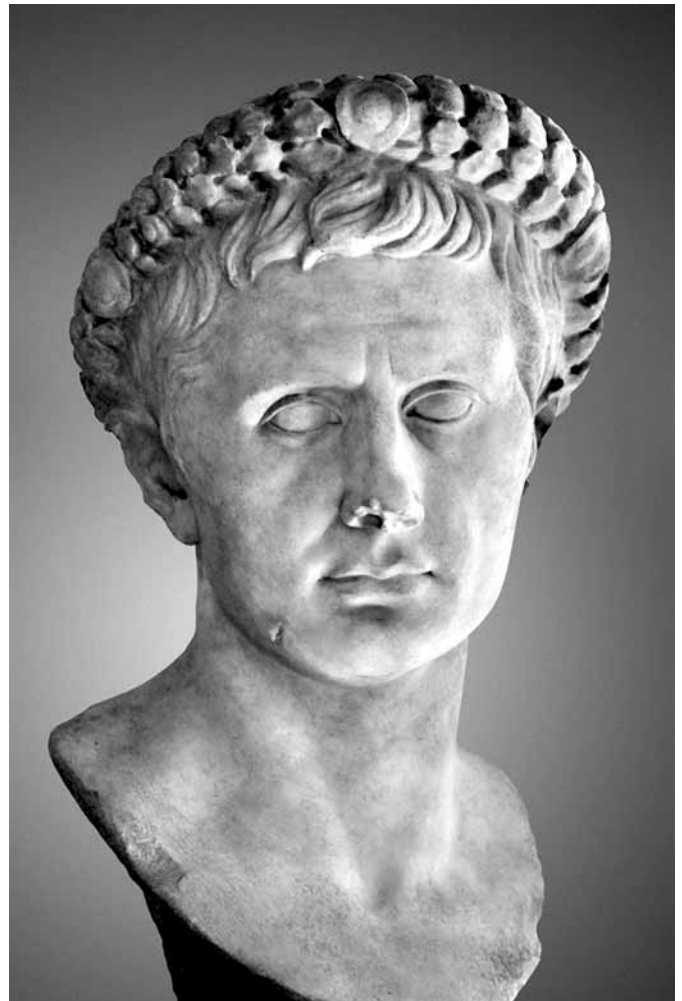
Tapasztalhatod, hogy a leghatalmasabb és magas méltóságra emelkedett emberek száját olyan kijelentések hagyják el, amelyek szerint nyugalmat óhajtanak, magasztalják azt, és többre tartják minden javuknál.¹⁵

Majd a fejezet végén, a nyugalmat egész életében óhajtó, de abban sohasem részesülő Augustus életében az iménti tétel igazolását látva jelenti ki: „Így hát vágyott a nyugalomra. (...) Ez volt a kívánsága annak, aki megtehetette, hogy teljesítse mások kívánságát.”¹⁶

Seneca tehát a nyugalom (*otium*) fontosságáról elmélkedve idézi fel Róma első császáranak életét, és ezzel az *exemplum*mal illusztrálja az élet egyik paradoxonját. Ez a szándék vezérli, amikor Augustus életének csak a legnagyobb nehézségeit említi: a polgárháborút, a külháborúkat, az ellene szőtt merényleteket, valamint lányának, Iuliának a botrányos életét. Sötét ez a kép, de nem azért, mert Augustus bármelyik helyzetben kudarcot vallott volna, hanem mert a megoldott konfliktus helyén folyamatosan egy újabb keletkezett: „Ezeket a fekélyeket kiirtotta – a tagokkal együtt, de észrevétlenül újak támadtak helyettük.”¹⁷

Plinius negatív Augustus-portréja nemcsak az idősebb és az ifjabb kortársak írásainak a fényében páratlan, és éppen ezért szorul magyarázatra, hanem magának a *Természetrájn*nak a kontextusában is. Az enciklopédia ugyanis számos összefüggésben említi Augustust,¹⁸ ez az összkép azonban egyáltalán nem dehonesztáló, sőt alapvetően pozitív,¹⁹ legfeljebb olykor ironikus.²⁰ Továbbá, a közvetlen utalások mellett a szöveg tele van olyan értékek hangoztatásával, amelyek az Augustus-kor etikai bázisát képezték, és amelyek a *Természetrájn*ban Vespasianusban, az új Augustusban öltenek testet, aki a béke (*pax*) és az egyetértés (*concordia*) helyreállítója. Vespasianust gyakran olyan titulussal illeti, amely Augustust idézi meg, mint az *imperator Augustus*, amelyet például Tiberiusról szólva sohasem használ.²¹ Miként a *Természetrájn* XXXVI. könyvében magasztalt, Vespasianus építette Béke-templom (66: *templum Pacis*), valamint Róma építészeti nagyszerűsége ugyancsak Augustus Rómáját, verbálisan pedig emlékiratát, a *Res gestae*t idézi meg.²²

Az ellentmondás feloldására, amely az 1. századi auktorok előadása, valamint a *Természetrájn* összességében elismerő, és a VII. könyv lesújtó Augustus-portréja között jól látható, különféle megoldási javaslatok születtek. Rudolf Till – mintegy leképezve a Plinius-filológiában még az 1970-es években is szilárd alapvetést, amely a *Természetrájn* szövegében a teljes gondolati-narrátori önállótlanyságot tételezte fel, és annak minden tartalmi és narrációs sajátosságát a vélt vagy ismert forrásokra vezette vissza – a *Természetrájn* VII. könyvének negatív Augustus-portróját egy ismeretlen forrással magyarázza, amely vagy hasonló, vagy ugyanaz volt, mint amelyet Tacitus, majd Cassius Dio is használt.²³ Burkhard Tautz a politikai kontextusban látja a magyarázatot. Nézete szerint a VII. könyv

1. kép. Augustus márvány portréja (Musei Capitolini, Róma)

Augustus-képének sötét tónusa azt szolgálja, hogy a *Természetrájn* legfényesebb uralkodójának, Vespasianusnak a nagysága még ragyogóbban tűnjék ki. Augustus életének kudarca mintegy viszonyítási pontként, avagy sötét háttérként szolgál a Flaviusok felülmúlhatatlan sikeréhez.²⁴ A *Természetrájn* VII. könyve új angol kiadásának készítője, Mary Beagon abban a moralizáló hagyományban helyezi el Augustus teljesítményének pliniusi ábrázolását, amely Seneca morálfilozófiai traktátusával kezdődött, és amely Suetonius Augustus-vitájában is visszhangra talált.²⁵

Mint láttuk, Seneca az *otium* fontosságának, illetve hiánya semmivel sem kompenzálható voltának a példázatává alakította Augustus élettörténetét. Suetonius a princeps életének szerencsétlenségeit a következő mondattal vezeti be: „De hiába örült utódainak, s hiába fűzött reményeket az otthoni fegyelemhez, a szerencse Istennője elhagyta.”²⁶ Plinius előadása tehát valóban beleilleszkedik ebbe a moralizáló hagyományba is, mert ő is a szerencse/boldogság, a *fortuna/felicitas* állhatatlanságáról elmélkedik, amikor felvezeti, nemcsak közvetlenül az Augustus-portrét, hanem azt a nagyobb narratív egységet is, amelyet ez a gondolat fűz egybe és tart össze. Ebből pedig nemcsak az következik, hogy a szöveget semmiképpen sem egy csupán feltételezett ellen-*Res gestae* vagy a Flaviusok

2. kép. Fortuna bőségszaruval és kormánylapáttal.
Kr. e. 4. századi görög eredeti római kori márványmásolata
(Musei Capitolini, Róma)

uralmát még tündöklőbbnek láttató, ugyancsak feltételezett narrátori ambíció alapján kell értelmeznünk, hanem annak a szövegegységnek a kontextusában, amelynek a szerves részét, sőt a tetőpontját képezi.²⁷

A 130. fejezettel a VII. könyv új tartalmi egysége veszi kezdetét: a *fortuna* (a forgandó szerencse, és mint ilyen a sors), illetve a *felicitas* (boldogság)²⁸ példái. Ezt az új egységet vezeti be három moralizáló fejezet (130–132), amelyekben Plinius – miként a VII. könyv bevezetésében az emberélet ambivalens voltáról elmélkedve – ugyanúgy a szerencse és a boldogság kétarcúságára mutat rá:

Annak eldöntése, hogy melyik ember volt különösen szerencsés, meghaladja az ember ítélőképességét, mert a maga szerencséjét ki-ki a maga módján és a maga természete szerint határozza meg. Ha helyesen akarunk ítélkezni, és a szerencse minden megtévesztő kegyét elutasítva dönteni, akkor senki sem szerencsés a halandók között.²⁹

Majd az élethosszig tartó szerencse egy-két ritka esete³⁰ után, a szerencsének és szerencsétlenségnek az ember életét kitöltő váltakozása kerül a középpontjába azoknak a példákknak,³¹ amelyek közül kiemelkedik az a három *exemplum*, amely az Augustus-vitát közvetlenül megelőzi.³²

Sulla,³³ Lucius Metellus³⁴ és Metellus Macedonicus³⁵ *consul*ként és *imperator*ként is kiemelkedő alakjai a római történelemnek. Politikusi és katonai teljesítményük azonban korántsem képvisel azonos értéket. Plinius mindhárom életutat a *fortuna* és a *felicitas* példázatává teszi, és pedig úgy, hogy ezekben az életutakban a hangsúly a *felicitas*ra helyeződik, fokozatosan, egyre inkább tért nyerve az *infelicitas* rovására. Sulla, akinek a *cognomene* is a szerencsés jelentésű *Felix* volt, bár győzelmeinek száma végtelen, azonban ezeket polgárháborúban, hazájára és római polgárokra támadva, azok vére árán aratta. A *Felix* melléknevet sem a köztisztelet jeleként kapta, hanem maga adta saját magának. Kínszenvedések közepette halt meg, és maga vallotta meg, hogy boldogtalanul.³⁶ Sulla életútja a felszíni sikerek és boldogság mögött rejtő boldogtalanság *exempluma*.

Fortuna kétarcúsága, az emberélet ambivalenciája a legplastikusabban – és a legkifejtöbben elbeszélve – a két Metellus, Lucius³⁷ és Macedonicus³⁸ sorsában mutatkozik meg. Kettejük életútja a lényegét illetően ugyanaz: köztiszteletben álló emberek, akiknek a karriere egészen a *consul*i és az *imperator*i pozíció elnyeréséig ívelt. Politikusi és katonai tevékenységüket egész életükben a legnagyobb elismerés övezte, tekintélyüket pedig boldog magánéletük is gyarapította: nagy múltú nemzetség tagjai voltak, akiknek számos, a közéletben ugyancsak rendkívül sikeres gyermekük volt. Kettejük életútja nemcsak a genealógia okán állítható párhuzamba, hanem a *fortuna* működése és ennek következtében a *felicitas* törekeny volta miatt is. Ugyanis mindkettő életében bekövetkezett egy olyan szerencsétlen fordulat, amelynek végtelen áldozatai lettek. Lucius Metellus a szeme világát veszítette el, amikor az égő Vesta-szentélyből kimenekítette a Palladiumot. Metellust ezért az önfeláldozó tettéért a nép olyan megtiszteltetésben részesítette, amelyben azelőtt még soha senkit: kocsin vitték a Curiába. Ennek a kivételes tiszteletnek az ára azonban a szeme világa volt. Metellus Macedonicus élete sokkal végletebben alakult.³⁹ A ragyogó karriert egy méltatlan és igazságtalan eset, egy néptribunus támadása tette ketté, kis híján véget vetve Metellus életének is, amelynek végén szegénységben, mások könyörödmányán élve tengetté napjait.

A két Metellus Plinius narrációjában a hagyományos római erények kiemelkedő *exemplum*ai. Azt a római arisztokrata-ideált testesítik meg, amelynek portréja három alapvető *virtus*ből épül fel. A *dignitas* (méltóság), a katonai és a politikai közéletben betöltött és elismerést kiváltó, kiemelkedő szerepvállalás. Az *auctoritas* (tekintély), amelyet az előző tevékenységekben megmutatkozó tisztesség és bölcsesség vált

ki a közösségből. Végül a mindennek eredményeként kiérdemelt *memoria* (emlékezet), amelynek etikai funkciója a példaadás: az utódok fenntartják, illetve követik az elődök példaértékű életének az emlékezetét. Ebben áll ezeknek az életeknek a példázatos volta.

A szöveg célzatossága nyilvánvaló. A Metellusok *felicita*-sa, amelyet a köz- és magánéletük kiteljesedése után bekövetkező szerencsétlen fordulat tör meg, markáns ellentéte a rá következő Augustus-életrajz totális *infelicitas*ának, amely így még plasztikusabban mutatkozik meg. Ezt az oppozíciót, annak tudatos felépítését jól mutatja, hogy Plinius már a VII. könyv elején, a nemző- és fogamzóképeség kérdéskörével összefüggésben is egymás mellé, és ugyancsak egymással ellentétbe állítja Augustust és Metellus Macedonicust. Augustus és Livia gyermektelen házassága arra példa, amit ma genetikai összeférhetetlenségnek nevezünk: előző házasságukból született gyermekük, de a közös házasságuk terméketlen maradt.⁴⁰ Metellus Macedonicus ellenben „hat gyermeket és tizenegy unokát hagyott maga után, ám a menyeyeit, a vejeit és mindazokat is egybevéve, akik az »apa« megszólitással üdvözölték, huszonhét hozzátartozót”.⁴¹ Ennek a két családnak a gyermekáldás szempontjából is *felix/infelix* ellentétét fokozza a végletekig Iuliának az Augustus-portréban nagy hangsúllyal említett botrányos élete, majd a császári apa ellen szőtt merényletnek rá testált bűne. Miként a két Iulia és Postumus Agrippa száműzése, valamint az unokák halála is, szemben a Macedonicust körülvevő nagycsalád már-már idilli képével. Mindennek betetőzéseként Augustusnak még a *divus* (istenti) volta is megkérdőjeleződik, vagy legalábbis ironikus színben tűnik föl. Alaposabban szemügyre véve a princeps életét (150: *diligenter aestimentur cuncta*), összességében (*in summa*) az *infelicitas* példáját kell látnunk benne, ami kétségeket kelt (*nescio*) érdem szerinti (*an meritis*) apoteózis (*ille deus*) körül.⁴²

Az ember életének kettőssége, egyszerre sikeres és mégis boldogtalan volta Augustus életének az ambivalenciájában kapja meg legplasztikusabb megfogalmazását. Sőt, valójában az első mondatot leszámítva, hogy tudniillik Augustust az egész emberiség a szerencsés és boldog emberek között tartja számon, Plinius Róma első császáranak mind a köz-, mind a magánéletéről maradéktalanul és nyomasztóan sötét képet fest. Éspedig azzal, hogy a *princeps* köz- és magánéletét – ellentétben a VII. könyv többi *exemplum*ával – nem az emberélet „egyszer fenn, egyszer lenn” törvényszerűségének, hanem a *felicitas* látszata mögötti valóság, az *infelicitas* példázataként mutatja fel. Plinius megingathatatlanul elkötelezett híve volt Vespasianusnak és Titusnak, akik a birodalom konszolidálásában éppen Augustus béketeremtő politikáját tekintették mintaképüknek, és annak folytatóiként definiálták magukat és politikai tevékenységüket.⁴³ Ezért is indokolatlan a *Természetrájk* negatív Augustus-portréjában egy megkonstruált, torzító viszonyítási pontot látnunk a Flaviusok nagyságának növelésére.

Plinius – Domitianust és Titust is beleszámítva – Róma első tizenegy császárából kilencnek az uralma alatt élt. Nem kétséges, hogy Augustus és Vespasianus e sorból messze kiemelkedik. Nemcsak uralkodásuk jelentősége, hanem életútjuk között is analógiát láthatunk: mindketten polgárháború folyamán szereztek meg a hatalmat, amellyel békét teremtettek Róma szá-

mára. A legmarkánsabb különbség a két élet között a hatalom átörökítésében mutatkozik. Augustusszal ellentétben, akinek az utódlás egyik legfájóbb pontja és legnagyobb kudarca volt, Vespasianus mellett ott álltak a fiai, mindenekelőtt a már társuralkodóként funkcionáló Titus. Nemcsak az életben, hanem a *Természetrájk*ban is, amelyben Plinius Titust a neki ajánlott *praefatió*ban Vespasianus Caesarnak és *imperator*nak (*praef.* 1, 6) nevezi.

Augustus a *Természetrájk*ban hasonló történelmi szerepben tűnik föl, mint Aeneas az *Aeneis*ben és az egész Augustus-kor propagandájában: Aeneasnak küzdelem és szenvedés jutott, amely majd Augustus uralmában, az új aranykorban kapja meg célját, értelmét, kiteljesedését. Az *Aeneis* hőse teljesíti történelmi feladatát, amellyel nemcsak személyes hírnevét biztosítja, hanem a történelem aranykortól aranykorig tartó folyamatának fenntartását is. Ennek ára azonban a lemondás mind a privát élet nyugalmaról, mind a boldogságról: Vergilius Aeneast egyetlenegyszer sem nevezi boldognak.⁴⁴ Nem véletlen, hogy az eposz utolsó énekében Aeneas a következőképpen búcsúzik fiától, Ascaniustól:

*Légy a valódi vitézségben követőm s az erényben,
ám a szerencsét másoktól lesd el, fiú.*⁴⁵

Aeneas élete a hősi erény (*virtus*) és a küzdelmes, önfeláldozó élet (*labor*) kimagasló és örök példázata. A közélet terheinek hátat fordító élet nyugalma (*otium*) és a szerencse (*fortuna*) – miként Seneca és Plinius előadásának a hangsúlya ezt még inkább világossá teszi – nem része a történelmi szerepet vállaló hősök sorsának.

Az első római császár életének *infelicitasa*, az *adversa divi Augusti* – a szűkebb moralizáló kontextus mellett – ebben a történelmi távlatban kapja meg teljes jelentését. Nem ellentétként funkcionál, nem a másik, Vespasianus nagyságát növelni hivatott, hanem azt megalapozni. A két császár teljesítményének pliniusi képét nem oppozícióként, hanem a kezdet és a kiteljesítés egymást feltételező folyamatoként értelmezhetjük. Augustus Caesar mintegy új Aeneasként alapozza meg mindazt, amit Vespasianus Augustus új Augustusként beteljesít és megszilárdít. Vergilius *Aeneis*ének jövendölésében⁴⁶ a *divi genus*ként, az isteni Caesar fiaként megnevezett Augustus mint az új aranykor megalapítója majdan (a Iuliusokkal együtt) az égiek közé emelkedik. A *Természetrájk* ezt az apoteózist, az érdemet erre, Vespasianusnak (és fiainak, tehát a Flaviusoknak) juttatja, az ő majdani felemelkedése az istenek közé megkérdőjelezhetetlen:

*Istennek lenni egy halandó számára annyit jelent: segíteni a halandót, és ez az örök dicsőséghez vezető út. Ezen az úton haladtak a legtekintélyesebb rómaiak, és az ég felé vezető léptével ezen az úton halad most gyermekeivel együtt minden idők legnagyobb uralkodója, Vespasianus Augustus a megfáradt világ megsegítésére. Legősibb szokás szerint az arra érdemes embereknek úgy fejezzük ki hálánkat, hogy az ilyen jótevőket az istenek között tartjuk számon.*⁴⁷

Jegyzetek

- 1 Till 1977, 137: „Überrascht doch der Gesamttenor des Exzerptes, der wie eine Gegendarstellung zu Autobiographie und Tatenbericht des Augustus wirkt.”
- 2 Maga Plinius is erre utal rögtön az első mondatával: *In divo quoque Augusto, quem universa mortalitas in hac censura nuncupat, si diligenter aestimetur cuncta, magna sortis humanae reperiantur volumina.* („Az isteni Augustus esetében is, akit az egész emberiség ebbe (ti. a *felicitas*, a boldogság) a kategóriába sorol, amenyiben mindent alaposan szemügyre veszünk, az emberi sors nagy fordulataira találunk” (VII. 147). A *Természetrájk* VII. könyvének magyar fordítását a következő kiadásból idézem: Darab 2014.
- 3 A szövegnek ezt a strukturális sajátosságát Tautz állapította meg (1999, 364–370).
- 4 Tautz 1999, 369.
- 5 Cassius Dio XLIII. 49. 1; Appianos: *A római polgárháborúk* II. 107; III. 9.
- 6 Valerius Maximus: I. 7. 1; Plutarchos: *Brutus* XLI. 4; Suetonius: *Augustus* 91. 1; Appianos: *A római polgárháborúk* IV. 463; Cassius Dio XLVII. 41
- 7 Suetonius: *Augustus* 20; Appianos: *Az illyr háború* XX; Cassius Dio XLIX. 35. 2.
- 8 Bajainak és betegségének igen részletes leírását adja Suetonius: *Augustus* 80–82.
- 9 Plinius homályos célzása talán a Kr. e. 23. évre utal, amikor is Augustus igen beteg lett, ezért felvetődött a hatalom öröklésének kérdése.
- 10 A gyilkosság tervével egyik szeretőjét, Marcus Antonius fiát, Iulius Antonius-t vádolták, majd halálra ítélték.
- 11 Különösen a 158. fejezetben említett pénzhiány, járvány és éhínség áll markáns oppozícióban az Augustus-kor = új aranykor propagandájával.
- 12 Suetonius: *Augustus* 65.
- 13 Tacitus: *Évkönyvek* I. 1–10.
- 14 Seneca: *Az élet rövidségéről* IV.
- 15 Seneca: *Az élet rövidségéről* IV. 1: *Potentissimis et in altum sublati hominibus excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis suis praeferant.* Fent: Bollók János fordítása.
- 16 Seneca: *Az élet rövidségéről* IV. 6: *Itaque otium optabat (...) hoc votum erat eius, qui voti compotes facere poterat.* Fent: Bollók János fordítása.
- 17 Seneca: *Az élet rövidségéről* IV. 6. Fent: Bollók János fordítása.
- 18 A *Természetrájk* több mint száz helyen és a legkülönbözőbb összefüggésekben említi Augustust. Burkhard Tautz valamennyi szöveghelyet összegyűjtötte, és leginkább a forráskutatás szempontjából értékeli őket monográfiájában (Tautz 1999).
- 19 Till 1977, 137; Baldwin 1995, 62.
- 20 Ennek egyik példája, amikor a Baleárok lakói az isteni Augustustól kértek katonai segítséget az elszaporodó üregi nyulakkal szemben, amelyek a természet elpusztításával éhínséget idéztek elő (VIII. 217–218). Baldwin (1995, 63) szellemes megjegyzése szerint: „almost a Monty Python situation”.
- 21 Baldwin 1995, 59.
- 22 *Res gestae Divi Augusti* XIX–XXI, valamint Suetonius: *Augustus* 29.
- 23 Till 1977, 137.
- 24 Tautz 1999, 64, 82–83.
- 25 Beagon 2005, 345.
- 26 Suetonius: *Augustus* 65: *Sed laetum eum atque fidentem et subole et disciplina domus Fortuna destituit.* Fent: Kis Ferencné fordítása.
- 27 Az Augustus-portré elhelyezkedéséről a VII. könyv nagyobb struktúrájában, valamint értelmezéséről annak kontextusában lásd Darab 2014, 349–355.
- 28 A *Fortuna/fortuna* és a *felicitas* vallási gyökereiről, jelentéstartalmairól, annak változásáról és alakulásáról a római kultúrában lásd Köves-Zulauf 1995, 132–138.
- 29 *Természetrájk* VII. 130: *Felicitas cui praecipua fuerit homini, non est humani iudicii, cum prosperitatem ipsam alius alio modo et suoapte ingenio quisque determinet. Si verum facere iudicium volumus ac repudiata omni fortunae ambitione decernere, nemo mortalium est felix.*
- 30 VII. 133.
- 31 VII. 134–136.
- 32 VII. 137–146.
- 33 VII. 137–138.
- 34 VII. 139–141.
- 35 VII. 142–146.
- 36 VII. 138: *hoc tamen nempe felicitati suae defuisse confessus est.*
- 37 VII. 139–141
- 38 VII. 142–146.
- 39 Amelyben valószínűleg Plinius szándékosan sarkító narrációjának is szerepe van: Macedonicus szinte koldus öregségéről senki más nem tesz említést, és nehéz is elképzelni, mert igen magas pozíciót betöltő fiai voltak, mint az éppen Plinius elbeszéléséből is kiderül.
- 40 VII. 57.
- 41 VII. 59.
- 42 Holott a *Természetrájk*-ban Augustus említéseinek 90%-ában szerepel a *Divus* jelző, amely úgy funkcionál, mint egy *epitheton ornans*: Oliveira 1992, 99.
- 43 Mellor 2003, 80–84; Beagon 2005, 6.
- 44 Ritoók 2009, 334–335.
- 45 Vergilius: *Aeneis* XII. 432–440: *disce, puer, virtutem ex me verumque laborem, / fortunam ex aliis.* (Kiemelés tőlem; fent Lakatos István fordítása.) Amennyiben az *Aeneis*-nek ezt a sorát retrospektív módon Plinius Augustus-portréja, annak az *infelicitas*-felfogása felől értelmezzük, megvilágosodik a *disce... fortunam ex aliis* valódi értelme és ezzel a helyes fordítása is. Szerencsét/boldogságot ugyanis nem lehet tanulni, az vagy része az ember életének, vagy nem. Aeneas szavai arra utalhatnak, hogy az ő életének példamutató volta a *virtus*-ában és végbevitt *labor*-jában van. Ezért azonban feláldozta a személyes boldogságát (lásd pl. Dido kényszerű elhagyását), így a szerencsés, vagyis boldog életre nem ő a megfelelő példa, amelyet Ascanius majdan követhet.
- 46 VI. 789–793: *hic Caesar et omnis Iuli / progenies, magnum caeli ventura sub axem. / hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis, / Augustus Caesar, divi genus, aurea condet / saecula qui rursus Latio regnata per arva / Saturno quondam.* (Kiemelés tőlem.)
- 47 *Természetrájk* II. 18–19: *Deus est mortali iuvare mortalem, et haec ad aeternam gloriam via. Hac proceres iere Romani, hac nunc caelesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis aevi rector Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens. Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscribant.* (Fordítás, kiemelés tőlem.) A *iuvare mortalem*, az *utilitas* a *Természetrájk* értékrendjének az élén áll. Erről lásd Citroni Marchetti 1982; Gesztelyi 1993.

Bibliográfia

- Baldwin, B. 1995. „Roman Emperors in the Elder Pliny”: *Scholia* 4, 56–78.
- Beagon, M. 2005. *The Elder Pliny on the Human Animal: Natural History, Book 7*. Oxford.
- Citroni Marchetti, S. 1982. „Iuvare mortalem. L’ideale programmatico della *Naturalis Historia* di Plinio nei rapporti con il moralismo stoico–diatribico”: *Atene e Roma* 27, 124–149.
- Darab Á. 2014. Idősebb Plinius: *Természetrész VII–VIII. Az emberről és a szárazföld élőlényeiről*. Fordítás, jegyzet és utószó: Darab Á. Budapest.
- Gesztelyi T. 1993. „Az id. Plinius etikai arculata és viszonya a római értékrendhez”: *Antik Tanulmányok* 37, 102–110.
- Köves-Zulauf, Th. 1995. *Bevezetés a római monda és vallás történetébe*. Budapest.
- Mellor, R. 2003. „The New Aristocracy of Power”: A. J. Boyle – W. J. Dominik (szerk.): *Flavian Rome. Culture, Image, Text*. Leiden–Boston, 69–101.
- Oliveira, F. de 1992. *Les Idées Politiques et Morales de Pline l’Ancien*. Coimbra.
- Ritoók Zs. 2009. „Terque quaterque beati”: *Vágy, költészet, megismerés. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 331–336.
- Tautz, B. 1999. *Das Bild des Kaisers Augustus in der Naturalis Historia des Plinius*. Trier.
- Till, R. 1977. „Plinius über Augustus (*Nat. hist.* 7, 147–150)”: *Würzburger Jahrbücher für Altertumswissenschaft*, N. F. 3, 127–137.